

Melnyk I.S.

Financial component of Ukrainians students everyday life at the turn of the XIX – XX centuries.

Presented characteristics of the material component of Ukrainian students everyday life late XIX – early XX century. consisting of (Kharkiv, Kyiv, Novorossiysk) and Austria-Hungary (Lviv) empires. Sending factual material on scholarship provision of university youth participation in various societies materially improving student life, and how financial self-sufficiency.

Keywords: material everyday life, everyday life, student, scholarships, loan, company.

УДК 378.018.593(477)(092)«19»

В.В. ГОРОБЕЦЬ, І.М. ДЗЮБЛЕНКО

ДІЯЛЬНІСТЬ М.В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО В РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ПРИВАТНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано період найбільшої творчої та особистої вдачі вченого М. Довнара-Запольського, який пов'язаний з досвідом організації та функціонування вищої комерційної освіти в Україні. Досліджено організацію навчального процесу та наукову роботу Київського комерційного інституту.

Ключові слова: приватні заклади, вища освіта, М. Довнар-Запольський, Вищі жіночі курси, Вищі комерційні курси, Київський комерційний інститут.

Ім'я Митрофана Вікторовича Довнар-Запольського добре відоме українським, білоруським, російським історикам і археографам, оскільки він зробив вагомий внесок у розвиток історичної науки. Водночас проф. Довнар-Запольський відомий своєю ініціативністю по заснуванню приватних вищих навчальних закладів – Вищих жіночих курсів та Комерційного інституту в Києві, однак його особистість як наукового діяча та засновника приватних вищих навчальних закладів є мало дослідженою.

Метою статті є з'ясування особливостей створення та функціонування вищої наукової школи через призму діяльності М.В. Довнар-Запольського. Тема історії Київського комерційного інституту має цінність як з точки зору регіональної, так і загальної історії України адже сприяє поглибленню знань з історії вищої освіти.

Історіографією даного питання займалися переважно радянські дослідники, серед них слід зазначити Афанасьєву З.Б. [1], яка в своїй монографії акцентує на ролі М. Довнар-Запольського у створенні Київського комерційного інституту, внесли свій внесок у дослідження даної постаті Чуткий А.І. [2, 3, 4], Карпусь Д.О. [5], та Добрянський І.А. [6]. Однак просопографічний портрет М.В. Довнар-Запольського досліджено не було.

Справа, яку втілили в життя М. Довнар-Запольський і його однодумці зокрема по організації Київського комерційного інституту (далі ККІ), – не була винятковим явищем у Російській імперії початку ХХ сторіччя, оскільки на цей час уже існувало чимало приватних гімназій, порушилася державна монополія в організації вищої освіти. Приватні вищі спеціалізовані навчальні заклади виникали за ініціативою прогресивної професури і фінансово-підприємницьких кіл імперії [6, с. 142].

Революція 1905 р. в Росії тимчасово послабила обмеження, які чинило самодержавство щодо вищої школи. Це позначилось також і на виникненні та діяльності приватних вищих навчальних закладів.

Ініціатива М. Довнар-Запольського добре вписувалася в гасло «вільної вищої школи», що стало особливо актуальним після затвердження імператором Миколою II доповіді міністра народної освіти І. Толстого, яка дозволяла відкриття приватних (недержавних) вищих навчальних закладів (курсів), чим по суті було зроблено перший крок у створенні правової основи їх діяльності та спричинило бурхливе зростання кількості таких закладів [1, с. 32].

Проект заснування вищого навчального закладу комерційних і економічних наук у Києві було представлено ще у 1903 р. Ініціатор цієї справи професор Університету Св. Володимира М. Довнар-Запольський звернувся до Попечительської ради Київського першого комерційного училища з пропозицією щодо заснування при училищі вечірніх вищих жіночих комерційних курсів, наголошуючи, що поширення економічних знань може принести значну користь для міста та Південно-Західного краю у цілому [1, с. 33].

За сприяння міністра народної освіти 3 грудня 1905 р. Митрофан Вікторович отримав дозвіл на відкриття у Києві жіночих курсів, програма яких складалась із двох відділень: історико-філологічного та економіко-комерційного. У той самий час Міністерство народної освіти вважало «не цілком доцільним» відкриття під своєю егідою вищого комерційного навчального закладу [2, с. 90].

Цікаво, що спочатку М. Довнар-Запольський передбачав відкрити комерційні курси тільки для жінок, і лише як виняток приймати на них чоловіків. Існувало побоювання, що приватній особі буде важко одержати дозвіл на спільне навчання осіб жіночої і чоловічої статі, тому що до цього часу університети були відкриті тільки для вступу випускників чоловічої статі всіх типів середніх навчальних закладів, а не тільки гімназій, як раніше, тому напливу юнаків на проєктовані курси не очікувалося. Довнар-Запольського не зупинили організаційні перешкоди на шляху до мети — відкриття приватних комерційних курсів, і він у лютому 1906 р. через Київського генерал-губернатора Миколу Клейгельса подає до новоствореного Міністерства торгівлі та промисловості прохання про дозвіл відкрити у Києві Вищі комерційні курси (далі ВКК) [7].

Зміцнення матеріально-технічної бази ВКК, а також впевненість у розвитку успіху своєї справи, потреба у якій була своєчасною та актуальною, надали можливість засновнику вищого приватного навчального закладу реалізувати давно поставлені цілі, зокрема розробити та подати на затвердження в Міністерство торгівлі і промисловості (далі МТП) Статут Комерційного інституту, в який невдовзі були перейменовані курси [3, с. 129].

Навесні 1907 р. до МТП був надісланий проєкт Статуту Комерційного інституту, який був затверджений 12 травня 1908 р. А у червні 1908 р., у зв'язку з рішенням МТП про закриття ВКК як самостійного навчального закладу М. Довнар-Запольський остаточно передав Раді Київського комерційного інституту, який виступав правонаступником, майно колишніх комерційних курсів [1, с. 34].

Таким чином, з цього часу колишні Вищі комерційні курси стали Київським комерційним інститутом, який вступив до нової більш стабільної і конструктивної фази свого існування. Фактично ж ККІ почав діяти ще до офіційного затвердження свого Статуту. При цьому Митрофан Вікторович не тільки апелював до влади, а й невпинно пропагував ідею нового навчального закладу серед громадськості та місцевих підприємців.

І надалі М. Довнар-Запольський продовжував активну агітацію за розвиток комерційних вишів. Так, у грудні 1908 р. він взяв участь у нараді з розроблення законопроекту про вищу комерційну освіту. А в 1913 р. знаходимо його прізвище серед викладачів вищих комерційних навчальних закладів — авторів багатотомного петербурзького видання «Академія комерційних знань».

Перший набір до ВКК налічував 325 дійсних слухачів, 104 вільних, з них 152 жінки та 69 чоловіків. На кінець навчального року налічувалось 239 дійсних слухачів, серед яких — 86 вільних, жінок — 123, чоловіків — 116. На початок весняного семестру 1907 р. загальна кількість слухачів становила 404 особи, з яких 241 чоловік та 163 жінки [8, с. 145]. Скорочення кількості дійсних слухачів, за перший навчальний

рік, які вступили на ВКК, пов'язане, головним чином, з тим, що деякі абітурієнти не мали чіткого уявлення про характер викладання дисциплін, дехто намагався поєднати службові та інші денні зобов'язання (лекції проводились вечорами) із заняттями у вищому навчальному закладі.

У першому семестрі 1908—1909 навчального року в ККІ навчався 991 дійсний слухач, з них 118 вільних, жінок – 251 та 740 чоловіків. У 1910 р. вже 1931 дійсний слухач відвідував заняття — 357 жінок і, додатково, 120 вільних слухачів [6, с. 258]. Значне зростання кількості слухачів у ККІ, порівняно з ВКК (майже у три рази), свідчить про назрілу суспільну потребу у навчальних закладах такого типу.

Утім, жіноче представництво в ККІ завжди лишалося досить вагомим. Інститут мав два відділення з чотирирічним курсом навчання: комерційно-технічне та економічне. Крім того, для більш детального вивчення деяких галузей знання були започатковані спеціальні навчальні підвідділи: залізничний, страховий, банківський, педагогічний та земсько-міський. У фондах Фундаментальної бібліотеки інституту нараховувалося до 11 тис. томів літератури і 175 найменувань періодичних видань [1, с. 34].

У складі інституту діяв Музей товарознавства, що був відкритий у 1909 р. Його наявність свідчить про високий рівень матеріально-технічної бази інституту. У списку тих, хто пожертвував музею експонати, знаходимо і прізвище М. Довнар-Запольського. Музей товарознавства ККІ видавав свої щорічні звіти, причому не тільки російською, а й німецькою та французькою мовами. Назви деяких курсових робіт: «Англійський і російський робітник», «Економічна природа імперіалізму», «Економічні причини війни 1914 р.», «Заробітна плата за Карлом Марксом», «Селянське питання в Польщі в другій половині XVIII ст.», «Економічне становище Польщі в епоху Станіслава Августа» та інші – наочно демонструють високий рівень викладання і реальні знання студентів ККІ з економіки та всесвітньої історії [1, с. 35].

Частиною програми навчання були практичні екскурсії студентів по країні та закордонні відрядження. Географія цих екскурсій різноманітна — у ній і столицні міста, Кавказ, Поволжя, Прибалтика, Крим, Сибір, Середня Азія, Туркестан. Студентів відправляли не тільки в європейські країни, аж до Португалії, а й у США, Японію, Туреччину, Персію, Сирію і Палестину, Монголію, Китай. Була складена особлива «Інструкція відрядженням за кордон з науковою метою». Звіти студентів про закордонні відрядження друкувалися в «Известиях ККІ», наприклад: «Торгівля на внутрішньому ринку Німеччини», «Торговий обмін між Росією і Туреччиною» [3, с. 130].

Варто особливо підкреслити, що підвищена увага в ККІ приділялася вивченню іноземних мов: окрім основних європейських (французької, німецької, італійської), викладалися курси арабської, турецької, китайської, японської. Кількість студентів різко зростала з кожним роком, що, безсумнівно, свідчило про популярність і авторитет молодого вишу. У 1913 навчальному році в ККІ опановували науки 4,5 тис. студентів [9, с. 148]. Саме цим слухачам професор М. Довнар-Запольський читав свої курси нової російської історії, історії російського державного права, історії господарського ладу Росії, вів семінар з економічної історії Росії. Відзначимо, що курс економічної історії не читався в жодному навчальному закладі Російської імперії і цілком був розроблений Митрофаном Вікторовичем. Крім нього, у ККІ викладали і вели наукову працю 24 професори і викладачі Київського університету та Політехнічного інституту.

Піврічна платня за навчання в 1913 р. становила на економічному відділенні 50 руб., а на комерційному – 55 руб. [1, с. 34]. До того ж, усі абітурієнти, що вступали до інституту, були зобов'язані зробити одноразовий внесок у розмірі 2 руб. на користь бібліотеки навчального закладу. Цей внесок за розпорядженням Ради інституту надходив на рахунок організації особливої бібліотеки підручників та навчальних

посібників, призначених для користування слухачами інституту впродовж чотирьох років навчання.

Життя новоствореного вишу не обмежувалося лише організацією навчального процесу. Велике значення в діяльності інституту мала наукова робота. Головним виданням ККІ були «Известия Киевского Коммерческого Института». Першим відповідальним редактором видання був викладач інституту О. Русов (1847—1915), який поєднував свої основні обов'язки з різнобічною громадською діяльністю. О. Русов передчасно помер 8 жовтня 1915 р. у Саратові, куди під час Першої світової війни тимчасово був евакуйований ККІ. Поховано його 15 жовтня 1915 р. на Байковому цвинтарі у Києві [1, с. 34].

Відзначимо, що інститут не залишав своїх випускників напризволяще. Адміністрація ККІ вела інтенсивне листування з керуючими банками і начальниками залізниць про рекомендацію слухачів інституту на вакантні посади в ці установи. І, природно, на всіх листах-клопотаннях стояв підпис ректора ККІ, професора М. Довнар-Запольського, чий авторитет у ділових колах держави та за кордоном не підлягав сумніву [2, с. 90].

Митрофан Вікторович завжди був серед найактивніших учасників історичних процесів розвитку народної освіти в державі. У реальній економіці він був головою Південно-Західного відділення Російської Експортної палати (її установчі збори відбулися 18 лютого 1912 р. у залі урочистих засідань ККІ), делегатом Першого Південноросійського Торгово-Промислового з'їзду і З'їзду діячів з комерційного судноплавства і портової справи на Півдні Росії (Одеса, 1 – 8 жовтня 1910 р.), а в серпні 1918 р. він був обраний в організаційний комітет засновників Всеукраїнського Союзу кооперативних домовласницьких організацій [2, с. 88].

Як науковець і педагог Довнар-Запольський організував і десять років керував роботою ККІ; а як видавець — редагував журнал «Наш друг», що виходив у Києві, не кажучи вже про «Известия ККІ», численні статті професора з різних проблем громадського життя і його участь у роботі Петербурзького з'їзду письменників у 1910 р. Керівництво ККІ вимагало воістину універсальних, енциклопедичних знань і великих організаторських здібностей, якими, безумовно, був наділений М. Довнар-Запольський [1, с. 33].

Історію створення і діяльності Київського комерційного інституту, при всій багатогранності цього явища, можна розцінювати і як вдалий науково-підприємницький проект того часу.

Можна впевнено стверджувати, що ініціатива первинної ідеї, а потім створення і керівництво Київського комерційного інституту є одночасно й актом самореалізації особистості М. Довнар-Запольського. Він отримав тут те, чого йому бракувало раніше: майже повну самостійність у рішеннях, можливість блискуче виявити свої незвичайні організаторські здібності, вибудувати характер і напрям навчального процесу, розпоряджатися кадровою політикою і фінансами молодого вишу, і, на чому необхідно наголосити в першу чергу, — можливість реалізувати свій талант дослідника і педагога, не будучи скутим формальними лабетами казенних установ. І всі ці потреби та можливості М. Довнар-Запольський використовував повною мірою. З ККІ пов'язаний період найбільшої творчої й особистої вдачі вченого [2, с. 92].

Загалом же необхідно констатувати, що комерційна освіта стала закономірним етапом соціально-економічного розвитку Російської імперії того часу і особливо південно-західного краю. Прискорення процесів науково-технічного прогресу в державі на рубежі XIX—XX ст. передбачало залучення до ринкових відносин великої кількості населення, а індустріалізація промисловості поставила перед суспільством нові вимоги до рівня освіти та професійних навичок людей.

Водночас, попри численні переваги та прогресивні риси, ці навчальні заклади зіткнулися зі складними проблемами, передусім відсутністю належної власної матеріально-технічної бази та професорсько-викладацького складу. Процес формування професорсько-викладацького складу був доволі специфічним, оскільки значну частину його становили професори і викладачі державного сектору вищої освіти, в першу чергу університетів Києва, Харкова, Одеси.

Отже, можна впевнено стверджувати, що Митрофан Вікторович завжди був серед найактивніших учасників історичних процесів розвитку народної освіти в державі. Ініціатива первинної ідеї, а потім створення і керівництво Київського комерційного інституту є одночасно й актом самореалізації особистості М. Довнар-Запольського. Він отримав тут те, чого йому бракувало раніше: майже повну самостійність у рішеннях, можливість блискуче виявити свої незвичайні організаторські здібності, вибудовувати характер і напрям навчального процесу, розпоряджатися кадровою політикою і фінансами молодого вишу, і, на чому необхідно наголосити в першу чергу, — можливість реалізувати свій талент дослідника і педагога, не будучи скутим формальними лабетамі казенних установ. І всі ці потреби та можливості М. Довнар-Запольський використовував повною мірою. З ККІ пов'язаний період найбільшої творчої й особистої вдачі вченого [4, с. 92].

Слід сказати, що в дореволюційний період вигода для держави від появи приватних вищих навчальних закладів такого типу полягала в тому, що було налагоджено процес підготовки висококваліфікованих кадрів широкого профілю без значних витрат з боку держави. На сучасному етапі розвитку приватної вищої школи вивчення дореволюційного досвіду діяльності приватних вищих навчальних закладів дасть змогу впровадити корисні напрацювання та інноваційні складові в процес функціонування вищої недержавної школи в Україні.

1. *Афанасьєва З.* Комерційна освіта в Російській імперії та історія заснування Київського комерційного інституту / З. Афанасьєва // Вісник Книжкової палати. – К., 2010. – Т. № 7. – С. 30-35.
2. *Чуткий А.І.* М.В. Довнар-Запольський і справа вищої економічної освіти в Україні / А.І. Чуткий // Історичний журнал. – № 4. – 2007. – С. 84-92.
3. *Чуткий А.І.* Київські вищі комерційні курси: від заснування до трансформації на Київський комерційний інститут / А.І. Чуткий // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2011. – № 3. – С. 128–135.
4. *Чуткий А.* Історія Київського комерційного інституту як важлива складова вивчення історії регіонів та загальної історії України перших десятиліть ХХ ст. / А. Чуткий // Сіверянський літопис: Всеукраїнський науковий журнал. – 2013. – № 3. – С. 68-75.
5. *Карпуть Д.О.* Діяльність київської історико-економічної школи М.В. Довнар-Запольського (1901 – 1919 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Д. О. Карпуть; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2008. – 18 с.
6. *Добрянський І.А.* Приватна вища освіта в Україні: курс лекцій / І.А. Добрянський – К., 2006.
7. *Положение о частных женских курсах М. Довнар-Запольского.* – 1905.
8. *Копии докладных записок М.В. Довнар-Запольского Министру юстиции и Попечителю Киевского учебного округа о его служебной и научной деятельности со списком научных работ.* – ЦДІАК. – Ф. 262. – Оп. 1. – Спр. 29-31.
9. *Удовицька Т.А.* Громадські і приватні вищі навчальні заклади в Україні (наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст.): дис ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Удовицька Тетяна Анатоліївна; Харківський гуманітарний ун-т «Народна українська академія». – Х., 2002. – 192 арк.

References

1. *Afanasiyeva Z.* Komertsiiina osvita v Rosiiskii imperii ta istoriia zasnuvannia Kyivskoho komertsiiinoho instytutu / Z. Afanasiyeva // Visnyk Knyzhkovoï palaty. – K., 2010. – T. № 7. – S. 30-35.
2. *Chutkyi A.I.* M.V. Dovnar-Zapolskyi i sprava vshchoi ekonomichnoi osvity v Ukraini / A.I. Chutkyi // Istorychnyi zhurnal. – № 4. – 2007. – S. 84-92.
3. *Chutkyi A.I.* Kyivski vyshchi komertsiiini kursy: vid zasnuvannia do transformatsii na Kyivskyi komertsiiinyi instytut / A.I. Chutkyi // Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy. – 2011. – № 3. – S. 128–135.

4. *Chutkyi A.* Istorii Kyivskoho komertsiinoho instytutu iak vazhlyva skladova vyvchennia istorii rehioniv ta zahalnoi istorii Ukrainy pershykh desiatylyt XX st. / A. Chutkyi // Siverianskyi litopys: Vseukrainskyi naukovyi zhurnal. – 2013. – № 3. – S. 68-75.
5. *Karpus D.O.* Dialnist kyivkoi istoryko-ekonomichnoi shkoly M.V. Dovnar-Zapolskoho (1901 – 1919 rr.): avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.06 / D.O. Karpus; NAN Ukrainy. In-t ukr. arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho. – K., 2008. – 18 c.
6. *Dobrianskyi I.A.* Pryvatna vyshcha osvita v Ukraini. Kurs lektsii. – K., 2006.
7. Polozhenie o chastykh zhenskikh kursakh M. Dovnar-Zapolskogo. – 1905.
8. Kopii dokladnykh zapisok M.V. Dovnar-Zapolskogo Ministru yustitsyi i Popechiteliu Kievskogo uchebnogo okruga o ego sluzhebnoy i nauchnoy deiatelnosti so spiskom nauchnykh rabot. – TsDIAK. – F. 262. – Op. 1. – Spr. 29-31.
9. *Udovytska T.A.* Hromadski i pryvatni vyshchi navchalni zaklady v Ukraini (naprykintsi XIX – na pochatku XX st.): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Udovytska Tetiana Anatoliivna; Kharkivskyi humanitarnyi un-t «Narodna ukrainska akademiia». – Kh., 2002. – 192 ark.

Горобец В.В., Дзюбленко И.М.

Деятельность М.В. Довнар-Запольского в развитии высшего частного образования в Украине в начале XX века.

Проанализировано период наибольшего творческого и личного успеха ученого М. Довнар-Запольского, который связан с опытом организации и функционирования высшего коммерческого образования в Украине. Исследовано организацию учебного процесса и научной работы Киевского коммерческого института.

Ключевые слова: частные заведения, высшее образование, М.Довнар-Запольский, Высшие женские курсы, Высшие коммерческие курсы, Киевский коммерческий институт.

Gorobec V.V., Dzublenko I.M.

Activity of M.V. Dovnar-Zapol'skogo in development higher private education in Ukraine at the beginning XX of century.

Analyzed the period of greatest creativity and personal success scholar M. Dovnar-Zapolskoho that is associated with the experience of the organization and functioning of higher business education in Ukraine. Studied the organization of educational process and scientific work of the Kiev Commercial Institute.

Keywords: private institutions, higher education, M.Dovnar-Zapolskiy, Higher Courses for Women, the Higher Commercial School, the Kiev Institute of Commerce.

УДК 94(477)«1918»

М.М. Приходько

СТАНОВЛЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ОРІЄНТИРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА СКОРОПАДСЬКОГО

Висвітлюється процес становлення міждержавних відносин між Українською Державою гетьмана Скоропадського та державами Четвертного союзу, а саме Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною з огляду на геополітичне становище, історичний досвід, культурні традиції, природні ресурси, потужний економічний, науково-технічний та інтелектуальний потенціал Української держави. Неодмінною умовою успішної реалізації Українською Державою своїх можливостей було її активне і повномасштабне входження до світового співтовариства. Долаючи кризові явища в суспільстві і формуючи свій шлях в світ, Українська Держава спиралась на свої фундаментальні загальнонаціональні інтереси, відповідно до яких визначались засади, напрями, пріоритети та функції її зовнішньої політики.

Ключові слова: Українська Держава, геополітика, зовнішньополітична орієнтація, Четвертний Союз, Брестська мирна угода.

У загальній зовнішньополітичній орієнтації Української Держави гетьмана П. Скоропадського на блок Центральних держав, після Німеччини важливе місце посідала Австро-Угорщина, підпис якої теж стояв під Брестським мирним договором, що визначав їх взаємини і зобов'язання.

Однак, як наголошують О. Павлюк і В. Сідак, «відносини Української Держави з Австро-Угорщиною розвивалися набагато складніше. Для багатонаціональної монархії Габсбургів розпад Російської імперії створював небезпечний прецедент. Крім